

NÅGRA FRÅGOR FÖRANLEDDA AV DEN SVENSKA NARKOTIKAPOLITIKEN

av TED GOLDBERG

Gång på gång får vi höra att det finns en "svensk modell" som klart skiljer sig från andra nationers narkotikapolitik – och att de svenska åtgärderna kanske är "västvärldens mest framgångsrika". Under årens lopp har denna tankegång blivit till en besvärjelse. Genom att den upprepats så många gånger har den kommit att betraktas som en sanning – åtminstone i Sverige. Men är den sann?

Den moderna svenska narkotikapolitiken, som formulerades under 80-talet, vilar på ett antal grundpelare. Det övergripande målet är "ett narkotikafritt Sverige". Bland de viktigare medlen som ingår i den s.k. "svenska modellen" kan nämnas:

1. Att skydda landets gränser mot införseln av narkotika
2. En restriktiv kontrollpolitik
3. Förebyggande åtgärder (främst olika informationskampanjer)
4. Vård/behandling
5. Att "störa" i konsumentledet

Med anledning av detta vill jag ställa ett antal frågor.

1. ÄR "ETT NARKOTIKAFRITT SVERIGE" ETT RIMLIGT MÅL?

Är det rimligt att ha "ett narkotikafritt Sverige" som övergripande mål för vår narkotikapolitik? Går det någonsin att strypa tillgång på narkotika i landet? Att jag svarar nej beror på flera saker – bland annat på de praktiska möjligheterna att övervaka våra gränser. Inte ens tullen påstår att de tar i beslag mer än en bråkdel av den narkotika som förs till Sverige – 5 % är en vanlig uppskattning.¹ Detta beror bl.a. på att det finns smuglingsmetoder som inte går att stoppa. Jag exemplifierar med ett av många sätt: 1983 flöt 1.500 kg! hasch iland norr om Göteborg. Knarket var förpackat i plastpåsar och hade antingen förankrats på havsbotten på internationellt vatten och av någon anledning slitit sig loss, eller deponerats på en ö utanför Sveriges eller Danmarks kust. Förmodligen skulle narkotikan förts in i Sverige med svenska eller danska småbåtar. Är det överhuvudtaget rimligt att tro att vi någonsin kommer att kunna övervaka Sveriges 296 mil långa kust, med alla dess kobbar och skär?

¹ Se t.ex. Trelleborgs tulltjänstemännens öppet brev till dåvarande socialminister Bengt Westerberg, författat av tulltjänstemannen Jonas Rosenkvist som publicerades i ett flertal dagstidningar i mars, 1992.

Dessutom finns regeringar, högt uppsatta militärer, terrorist/befrielseorganisationer samt underrättelsetjänster som är djupt inblandade i produktionen och/eller distributionen av narkotika. (Se t.ex. *Goldberg* 1993, kap 11, *Ehrenfeld* 1990, *McCoy* 1976). Då narkotikapengar utgör en viktig inkomstkälla för dessa har vi ingen anledning att tro att de kommer att upphöra med denna verksamhet.

Av dessa och en rad andra skäl är narkotika redan idag lättillgänglig i så gott som hela landet. Vem som helst som är beredd att anstränga sig för att få tag på knark kan göra det. Och vi har all anledning att tro att dagens leverantörer redan nu utsätts för allt svårare konkurrens. De östeuropeiska ekonomierna står på ruinens brant, och brottssyndikaten där blir alltmer organiserade. Vi kan skönja hur bl. a. narkotika, illegal sprit, och anabola steroider smugglas in i Sverige österifrån. Allt tyder på att strömmen kommer att öka framöver.²

Alltså redan innan Sverige blev medlem i EU hade vi inte kontroll över införseln av narkotika till landet. På sikt kan liberaliseringar på kontinenten, kopplad till "ett gränslöst Europa" ytterligare späda på den stora tillgången till droger vi länge haft. Så småningom kommer målet "ett narkotikafritt Sverige" att te sig alltmer avlägset och meningslöst för alltfler människor.

2. DEN SVENSKA MODELLEN – FINNS DEN?

Vid närmare granskning skiljer sig inte beståndsdelarna i den s.k. "svenska modellen" från narkotikapolitiken som förts i en rad andra länder. Naturligtvis varierar den konkreta utformningen och resurstilldelning till de olika delarna i de olika länderna, men elementen i den "svenska modellen" finns i många nationers narkotikapolitik.

Dessutom varierar den relativa styrkan i de olika beståndsdelarna över tid inom samma land. Så t.ex. hade vård/behandling en större resurstilldelning i Sverige under 80-talet än hittills under 90-talet, medan den restriktiva kontrollpolitiken har byggts ut undan för undan i Sverige under ca ett kvartssekel. Alltfler företeelser har belamrats med allt hårdare straff, halvtidsfrigivningen har slopats och numera är våra fängelser fyllda till bristningsgränsen. Samtidigt som den borgerliga regeringen, 1991–1994, skar ned på offentliga utgifter på så gott som alla områden (däribland narkomanvården), ville den bekosta en utbyggnad av antalet fängelseplatser.

Tyvärr måste vi konstatera att 90-talets svenska narkotikapolitik alltmer vilar på den restriktiva (och repressiva) kontrollpolitiken och allt mindre på vård/be-

² Denna tankegång får stöd i en rapport av civilekonomen Claes Philipson och alkoholstatistikern Thomas Kolk där det uppskattas att spritsmugglingen från Östeuropa har ökat kraftigt under 90-talet. (Se *Brink* 1993, s A6).

handling. Därmed liknar den alltmer den bevisligen misslyckade narkotikapolitiken som förts i en rad andra länder, t.ex. USA.

Men även om vi håller oss till 80-talets narkotikapolitik, där bl.a. rädslan för HIV/AIDS ledde till relativt stora satsningar på vård/behandling, talar resultaten från UNO (den statliga utredningen om narkotikamissbrukets omfattning) emot påståendet att vår narkotikapolitik har varit lyckad. UNO har gjort två undersökningar, den första 1979 – dvs strax innan vi började med den narkotikapolitik som påstås vara så framgångsrik – och en uppföljning 1992. Enligt UNO:s beräkningar fanns 17 000 tunga missbrukare i landet 1992, jämfört med 12 000, 1979 – dvs en ökning med drygt 40 % på 13 år. (*Olsson m.fl.* 1993, s 30, 36, 47).

Emellertid finns det flera sätt att resonera kring narkotikastatistiken.

3. HAR DEN SVENSKA NARKOTIKAPOLITIKEN LETT TILL EN REELL MINSKNING AV VARDAGSKONSUMTION AV NARKOTIKA I SVERIGE?

Frågan i denna rubrik är mycket svår att ge ett entydigt svar på. Att samla statistik om narkotikakonsumtion låter sig inte göras på ett enkelt sätt. Undersökningarnas tillförlitlighet påverkas av svårigheter med urval, bortfall, definitioner, benägenheten hos försökspersonerna att ge uppriktiga svar på frågor, minnesfel, förändringar i lagstiftningen och dess tillämpning, förändrade resurser för narkotikabekämpning, m.m. Detta gör att all statistik på området är behäftad med en hel del osäkerhet, och jämförelser mellan olika år, undersökningar och länder är vanskliga. Beroende på vilket material man sätter sin tilltro till kan man komma fram till lite olika slutsatser. Dessutom kan man aldrig vara säker på hur konsumtionsbilden hade sett ut om inte de vidtagna åtgärderna genomförts. Trots dessa begränsningar har vi inget annat val än att använda den statistiken vi har.

Innan jag fortsätter vill jag klargöra några begrepp. Jag skiljer på vardagskonsumtion, dvs att ta psykoaktiva droger som ett återkommande inslag i den dagliga livsföringen, och helgkonsumtion, där individen tar dessa preparat vid speciella tillfällen. (Se vidare, *Goldberg* 1993, s 43–46). UNO använder begreppet "tungt missbruk" för narkotikakonsumtion som antingen sker via injektion eller äger rum dagligen eller så gott som dagligen. (*Olsson m.fl.* 1993, s 9). I denna artikel kommer vardagskonsumtion och tungt missbruk att användas som synonymer.

3.1. Några fallgröpar

Låt oss nu titta på ett vanligt sätt att argumentera hos dem som försvarar den nuvarande svenska narkotikapolitiken. Jakob Lindberg, förre departements-

rådet vid Socialstyrelsen, numera överdirektören vid Folkhälsoinstitutet och en av de drivande bakom "den svenska modellen" skriver: "På goda grunder betraktar vi våra uppgifter om *det tunga missbrukets omfattning* i Sverige som mycket osäkra." (Lindberg 1992, s 37). Vidare skriver han: "det (är) min övertygelse, utifrån allt vad jag vet om kunskapsbristerna inom detta område att det inte går att jämföra missbrukssituationen i olika länder annat än i mycket allmänna termer." (a a, s 38). Sedan drar han slutsatsen: "Vi brukar peka på vissa tecken som tyder på att vår preventionsstrategi har varit jämförelsevis framgångsrik. *Det experimentella narkotikamissbruket* bland ungdom har reducerats till internationellt sett mycket låga nivåer (3 à 4 procent av 16-åringarna säger sig numera ha erfarenhet av narkotika mot 14 procent under 1970-talet). Det intravenösa missbruket förefaller relativt stabilt och nyrekryteringen av unga till sådant missbruk tycks ha minskat." (a a, s 39) (mina kurs). Detta sätt att argumentera innehåller ett antal fallgropar:

1. Med utgångspunkt i svårigheten att samla in data på narkotikaområdet underkänner Lindberg den statistik som talar emot hans uppfattning, medan tillförlitligheten i statistiken som kan utgöra ett stöd för hans syn inte ifrågsätts. Så t.ex. betraktas inte andra länders narkotikastatistik som trovärdig, medan det som svenska skolelever uppger om sina erfarenheter av narkotika, i en enkät de fyller i medan de sitter i skolan och måhända känner sig övervakade av sina lärare, godtas utan vidare som med sanningen överensstämmande.
2. Han glider mellan två olika begrepp – tungt missbruk och experimentellt missbruk. Dvs det som anses gälla för det ena begreppet används som om det även skulle gälla för det andra begreppet.

Mig veterligen har ingen forskare presenterat data som tyder på att det tunga missbruket i Sverige minskar. Vad försvararna av den svenska narkotikapolitiken gör är att de i stället hänvisar till siffror som tyder på att det experimentella (miss)bruket kan ha minskat. Enligt de som menar att man förr eller senare blir beroende av narkotika finns det egentligen bara två vägar för den som experimenterar med narkotika att gå (Se t.ex. *Bejerot* 1979, s 28–30):

1. sluta med drogen
2. bli beroende (dvs tung missbrukare)³

Om vi nu drastiskt reducerat det experimentella (miss)bruket som t.ex. skol- och värnpliktsundersökningarna tycks visa, och om det nu är så att det experimentella (miss)bruket är inkörsporren till det tunga missbruket, hur kommer det sig att det tunga missbruket inte minskat, utan tvärtom ökat? Naturligtvis kan man svara att det tunga missbruket har en egen epidemiologi och inte ska-

³ Egentligen finns en tredje väg – att man fortsätta som helgkonsument hur länge som helst – men detta alternativ rimmar illa med tanken att drogkonsumten blir beroende och inte längre kan styra sina handlingar.

pas av det experimentella (miss)bruket, men om man anser att så är fallet väcks frågan – varför ska vi då ägna så mycket tid och energi, och acceptera så många kontrollskador, bara för att minska det experimentella (miss)bruket som ändå försvinner av sig självt?

3. Trots att Lindberg anser att Sveriges narkotikastatistik är osäker, och att andra länders data är ännu sämre (a a s 37–39), gör han internationella jämförelser och drar slutsatsen att den svenska narkotikapolitiken är överlägsen.

3.2. Om nyrekrytering

Vi inleder vår diskussion med att titta på tre typer av undersökningar som försvaren av den svenska narkotikapolitiken brukar åberopa som stöd för tanken att nyrekrytering bland ungdomar hejdats.

3.2.1 - Skol- och värnpliktsundersökningarna

Enligt skol- och värnpliktsundersökningarna har antalet ungdomar som uppger att de provat narkotika drastiskt reducerats jämfört med 70-talet. I sin årliga rapport skriver CAN (Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning): "Skol- och värnpliktsundersökningarna belyser i huvudsak det tillfälliga och experimentella narkotikamissbruket." (CAN 1994, s 108). Minskningen som dessa undersökningar kommit fram till kan bero på att en del av dem som förut var beredda att experimentera med narkotika numera avstår. Genom att färre människor experimenterar med narkotika kan man få uppfattningen att "missbruket" minskar. Men eventuella förändringar i antalet tunga missbrukare kan inte avläsas ur dessa undersökningar.

3.2.2 - UNO-92

UNO-92, däremot, försöker undersöka det tunga missbrukets förändring över tid och finner att medan det totala antalet vardagskonsumenter ökar drastiskt, har antalet i åldrarna ≤ 24 år kraftigt gått tillbaka mellan 1979 och 1992. (Skog 1993, s 48). Detta skulle kunna tyda på att även om vi inte lyckats hjälpa dem som redan är tunga missbrukare har vi åtminstone begränsat nyrekryteringen av ungdomar. Ole-Jørgen Skog, Statens institutt for alkohol- og narkotikaforskning i Oslo och adjungerad professor i sociologi i Stockholm, argumenterar i en bilaga till UNO-92 att nyrekrytering minskade i början och mitten av 80-talet, men som förklaring till detta hänvisar han inte till den svenska narkotikapolitiken utan till att då började AIDS-epidemin få bred mediauppmärksamhet. Emellertid nämner han den svenska narkotikapolitiken som en möjlig förklaring till en nedgång i nyrekrytering som ägde rum något tidigare. (a a, s 49–50).

I sin bilaga försöker Skog tolka UNO:s resultat. Men UNO:s siffror är i sig

själva problematiska. I åldersgruppen ≤ 19 år, 1992, lyckades UNO upptäcka bara 250 tunga missbrukare i hela landet. (a a, s 48). Denna siffra är anmärkningsvärt låg och kan jämföras med 585 personer 15–20 år som antingen godkände strafföreläggande eller som dömdes för narkotikabrott samma år. (CAN 1994, s 234). Förvisso kan man begå narkotikabrott utan att vara vardagskonsument, men all erfarenhet pekar mot att ungdomar som langar och/eller smugglar narkotika gör det för att finansiera egen konsumtion. Det finns alltså goda skäl att anta att så gott som samtliga av dessa 585 ungdomar var tunga missbrukare i den bemärkelse UNO använder begreppet.

Visserligen är de två undersökningarna inte direkt jämförbara då den senare inkluderar även 20-åringar, men tyder ändå på att UNO:s siffra klart är i underkant. Även andra data pekar mot att det är osannolikt att 1992 fanns det bara 250 tonåringar i hela landet som var tunga missbrukare. Maria ungdom, vars upptagningsområde till nästan 100 % begränsar sig till Stockholms län, hade 1992 kontakt med fler än 500 tonåringar som aktualiserades p.g.a. narkotika-konsumtion. (Maria ungdom 1993, tabell 4 & 6). Även under de fem åren dessförinnan var ungefär samma antalet ungdomar aktuella på Maria. (Maria ungdom 1992).

3.2.3 - Andelen lagförda ungdomar

Ytterligare ett argument som framförs som stöd för den "svenska modellen" utgår ifrån att andelen personer under 25 år lagförda för narkotikabrott har minskat kraftigt under perioden 1975–1992. Samtidigt har andelen i gruppen över 25 år ökat. (CAN 1994, s 110). CAN, t.ex., skriver att om vi använder begreppet "tungt missbruk" i bemärkelsen missbruk som kommit till de rättsliga myndigheternas kännedom, utgör rättsstatistiken ovan ett tänkbart stöd för att nyrekrytering av ungdomar till det tunga missbruket minskat. (a a, s 108). Det är möjligt att så är fallet, men det finns andra sätt att tolka denna statistik. Eftersom antalet vardagskonsumenter över 25 år vuxit år från år under mätperioden är det knappast att förvånas över att deras andel bland lagförda också skulle öka. En tänkbar förklaring till utvecklingsförloppet är att vi fick en snabb ökning av antalet unga vardagskonsumenter under slutet på 60-talet och början på 70-talet huvudsakligen rekryterade bland de marginaliserade människor som förr i tiden blev kriminella och/eller alkoholmissbrukare. När narkotikan blev alltmer tillgänglig i Sverige i slutet av 60-talet och början på 70-talet började fler och fler av dessa människor även använda narkotika. (Se Goldberg 1993, s 108). Den snabba ökningen av antalet narkomaner som registrerades under denna tid skulle således förklaras av att rekryteringsbasen utgjordes av så många årskullar samtidigt.

När de "lämpliga" individerna ur alla dessa årskullar väl hade rekryterats

återstod i stort sett bara nya årskullar att rekrytera ifrån, vilket ledde till en reell minskning av nyrekrytering under resten av 70-talet och början på 80-talet, för att sedemera förbli relativt konstant under återstående delen av 80-talet och en bit in på 90-talet.

Den höga arbetslösheten bland ungdomar som tog sin början i det tidiga 90-talet, samt de svåra förhållanden som många flyktingar lever under, har lett till att mot mitten på 90-talet börjar vi skönja att rekrytering till det tunga missbruket åter börjar öka. (Se t.ex. *CAN* 1994, s 111).

Om vi återgår till den ökande andelen lagförda bland dem som är ≥ 25 år kan detta förklaras av att trots en viss årlig avgång har tillräckligt många från tidigare årskullar förblivit tunga missbrukare så att det totala antalet 25 år eller äldre stigit för varje år. Därmed bör deras andel bland lagförda också öka.

Om vi för 1979 och 1992 tar UNO:s siffror (Skog, 1993, s 48) om andelen tunga missbrukare i åldersgrupperna < 25 år resp. ≥ 25 år och jämför med andelen lagförda i samma åldersgrupper (*CAN* 1994, s 234) får vi

	< 25 år		≥ 25 år	
	1979	1992	1979	1992
andel med tungt missbruk	37 %	10 %	63 %	90 %
andel lagförda för nark. brott	57 %	23 %	43 %	77 %

Vad vi kan läsa ur denna tabell är att 1979 var andelen lagföringar bland dem som var under 25 år 20 procentenheter högre än vad man hade kunnat vänta sig grundad på deras andel i den totala populationen av tunga missbrukare, och 1992 hade dessa 20 procentenheter sjunkit till 13 procentenheter. 1992 tog polisen såväl procentuellt sett som till antal färre ungdomar. Det finns flera tänkbara förklaringar till detta. Det kan vara så att det finns färre unga tunga missbrukare att ta. Alternativt – om den tidigare statistiken bestod inte bara av vardagskonsumenter utan även helgkonsumenter, och om antalet helgkonsumenter nu har minskat, kan nedgången som visas i den senare statistiken bero på detta.

En annan förklaring tar sin utgångspunkt i såväl polisens störningsverksamhet på gatan som den allmänna opinionen mot narkotika. Dessa har lett till att ungdomar inte längre skyllar med sin narkotikakonsumtion som de gjorde på 70-talet. Detta tillsammans med att resurstilldelning till narkotikaspaning uppvisar stora variationer över tid, kan ha bidragit till att det numera är betydligt svårare för polisen att upptäcka nya fall.

Av redan uppgivna skäl har vi nuförtiden fler äldre tunga missbrukare än förut. Rimligtvis är dessa vardagskonsumenter återfallsförbrytare och välkända för polisen, och därför har relativt lätt för att bli lagförda. Dessutom, hur konstant det än kan låta, söker faktiskt många äldre tunga missbrukare att bli arresterade. (Se *Goldberg* 1993, s 208–214).

När man väger samman de olika argumenten som hittills förts är det svårt att se hur man kan argumentera för ståndpunkten att det finns klart stöd för att nyrekrytering till vardagskonsumtion av narkotika bland ungdomar minskat. Jag kommer att diskutera ytterligare ett skäl som talar mot en sådan slutsats.

3.2.4 - Varifrån rekryteras det stigande antalet tunga missbrukare?

Som redan påpekats, har UNO-92 kommit fram till att antalet vardagskonsumenter i Sverige ökat med ca 40 % mellan 1979–1992. Om denna siffra är någorlunda riktig och nyrekrytering inte har skett bland ungdomar, måste någon kombination av följande tänkbara förklaringar vara utslagsgivande.

1. De som var tunga missbrukare 1979 har så förblivit, och återkommer i undersökningen 1992.
2. Det nyrekryteras bland äldre människor.
3. Till UNO-92 rapporterades många vardagskonsumenter som började med narkotika under ungdomstiden men som upptäcktes av myndigheterna först efter det att de hade fyllt 25 år.

Exakt hur det förhåller sig med dessa förklaringar kan ingen säga med säkerhet, men låt oss titta lite närmare på dem. Den första förklaringen verkar mycket osannolik därför att vi vet att vardagskonsumenter:

- ofta dör i unga år (genom t.ex. självmord och andra självmdestructiva handlingar, överdoser, hälsovådliga levnadsförhållanden, våld, m.m.)
- kan övergå till legala droger och/eller alkohol
- ibland genomgår lyckad behandling
- spontanläker
- blir frälsta
- av andra anledningar slutar med narkotika
- flyttar utomlands

Av dessa skäl anser jag att det inte är troligt att det i stort sett bara är samma individer som återkommer i de olika undersökningarna. Detta är i linje med forskning från flera länder som funnit att ca 3 % per år lämnar det tunga missbruket – vilket i sin tur stämmer väl överens med Ole-Jørgen Skogs beräkning att ca 40 % av dem som var tunga missbrukare i Sverige 1979 hade fallit ifrån år 1992. (*Skog* 1993, s 49)

Av detta följer att nyrekrytering måste äga rum och/eller att hittills okända "gamla" narkotikakonsumenter i stora antal uppdagas. Att nyrekryteringen skulle begränsa sig huvudsakligen till människor över 25 år håller jag för mindre sannolik. Så gott som samstämmiga forskningsrapporter gör gällande att blivande vardagskonsumenter börjar med narkotika under ungdomsåren.⁴ I den

⁴ Undantag är de som introducerats till narkotika i samband med medicinsk behandling i vuxen ålder och därefter blivit vardagskonsumenter, samt de som börjar med narkotika i samband med sitt yrke (t.ex. läkare och sjuksköterskor). Då bara ett fåtal i dessa kategorier registrerats, påverkas inte resonemanget som förs här.

mån undersökningar nu börjar upptäcka vardagskonsumenter först efter 25 års ålder verkar det rimligt att anta att dessa människor började med narkotika i yngre ålder men registrerats först efter en längre tids konsumtion. Men det förefaller osannolikt att så många människor det här är tal om skulle lyckas undvika att bli upptäckta under så lång tid för att sedan identifieras.

Alltså verkar inga av ovannämnda tre förklaringar särskilt rimliga. Dessutom föreligger en del mera direkta uppgifter, t.ex. ovannämnda verksamhetsrapporter från Maria ungdom, som talar för slutsatsen att det varit en betydande nyrekrytering bland unga människor under 80-talet. (Maria 1992). Och CAN, i sin senaste rapport om narkotikautvecklingen i Sverige, skriver: "Andelen (ungdomar) med ett aktuellt bruk, dvs som 'fortfarande använder narkotika' (årskurs 9) eller som använt under den senaste månaden, ligger dock kvar på samma låga nivå som under 1980-talet, dvs under eller omkring 1 %." (CAN 1994, s 111). Detta motsvarar ca 1 000 ungdomar per årskull. Emellertid hur stor procent av dessa som redan är, eller är på väg att bli vardagskonsumenter, vet vi inte.

3.3. *En egen tolkning*

Som synes är statistiken från de olika källorna inbördes oförenliga, vilket möjliggör många olika tolkningar. Min tolkning kan sammanfattas på följande sätt: om Skog kommer i närheten av sanningen när han uppskattar att 40 % av de ca 12 000 som rapporterades 1979 hade lämnat det tunga missbruket fram till 1992, och om UNO-92:s siffra att det fanns 5 000 fler tunga missbrukare 1992 jämfört med 1979 inte är en grov överskattning, innebär det att storleksordningen 10 000 vardagskonsumenter av narkotika tillkommit under perioden 1979–1992. I så fall kan slutsatsen inte bli annat än att det har skett en betydande nyrekrytering av ungdomar till det tunga missbruket under hela 80-talet. Det finns helt enkelt ingen annan rimlig förklaring.

Därav följer att om det någonsin funnits en narkotikapolitik i Sverige som skilde sig så pass mycket från andra länders att den var värd benämningen "den svenska modellen" så finns det inte fog för påståendet att denna politik har varit effektiv i bekämpningen av det tunga missbruket. Dessutom har den svenska narkotikapolitiken ändrats å mycket i repressiv riktning under senare år att det är svårt att göra gällande att 80-talets "svenska modell" tillämpas i Sverige idag.

4. HAR VI EN ÖVERTRO PÅ NARKOTIKAPOLITIKENS EFFEKTER?

Jag anser att det finns en övertro i Sverige på narkotikapolitikens effekter på drogkonsumtionen. För att ta ett exempel – försöker författaren och narkotikadebattören Gunnar Ohrlander framhäva den svenska narkotikapolitiken genom

att påstå att "medan europeiska länder och städer har tvingats ge upp och förespråkar en mer eller mindre öppen legalisering av knark har Sverige lyckats hålla missbruket i stort sett konstant." (*Ohrlander* 1993, s 5). Även om vi bortser ifrån att detta påstående med största sannolikhet inte är sant (se resonemanget ovan), så finns det andra och viktigare faktorer än narkotikapolitiken som påverkar hur många tunga missbrukare som finns i ett land. I Sverige t.ex. har den allmänna politiska inriktningen under 80-talet varit att konsekvent bekämpa arbetslösheten, och vi har lyckats hålla den på en mycket låg nivå. Detta till skillnad från många andra europeiska länder som hade en arbetslöshet kring 10 % (i vissa grupper och regioner betydligt högre). I Storbritannien t.ex. har den ökade arbetslösheten som var ett resultat av Margaret Thatchers politik bidragit till en drastisk ökning av vardagskonsumtionen där. (Se t.ex. *Peck & Plant* 1986, s 929-932, och *Pearson* 1987b, s 69 ff).

I början av 90-talet övergav den borgerliga regeringen i Sverige "arbetslinjen", och idag har vi en arbetslöshet på ungefär samma nivå som genomsnittet för EU-länderna var på 80-talet. Den narkotikakonsumtion som kommer att växa ur detta kan man inte åtgärda med det som t.ex. Gunnar Ohrlander menar är huvudinriktningen i svensk narkotikapolitik – att störa knarkhandeln och erbjuda vård. (*Ohrlander* 1993, s 5). Inte heller kommer någon annan "narkotikapolitik" att vara effektiv. Vad vi först och främst måste förstå är att *narkotika inte är ett problem för sig*. Mönstren för drogkonsumtionen i ett land har djupa rötter i såväl nationens historia som de rådande sociala förhållandena. I ett land som Sverige där vardagskonsumenter av narkotika huvudsakligen rekryteras bland marginaliserade människor, finns det inga lättköpta åtgärder, inga krigsförklaringar, inga informationskampanjer och inte heller några terapeutiska metoder, som kan leda till en snabb och drastisk minskning av det tunga missbruket.

5. VARFÖR TÄNKER SÅ MÅNGA PÅ KONTINENTEN PÅ LEGALISERING NUMERA?

Innan jag försöker svara på frågan i rubriken vill jag betona att det inte finns någon enhetlig "legaliseringsrörelse" – varken på kontinenten eller någon annans stans. Bland dem som svenska kritiker utpekar som legaliseringsanhängare finns förespråkare för mycket vitt skilda idéer. De som t.ex. vill lätta på en viss restriktion på en viss drog lättvindigt klumpas ihop med dem som förespråkar att alla droger ska få säljas fritt av vem som helst, till vem som helst, var och när som helst.

Min utgångspunkt är att krav på ändringar i narkotikalagstiftningen, liksom alla andra politiska rörelser, inte uppkommer och växer i ett tomrum, utan bör betraktas som reaktioner på människors upplevelser av konkreta problem. En

kantring i opinionen sker inte av sig själv utan speglar att människor uppfattar att reella förändringar skett (oavsett om så verkligen är fallet). Vilka förändringar har lett till att anhängare till olika former av legalisering på kontinenten tycks alltmer vädra morgonluft?

En fullständig förklaring förutsätter ingående kunskaper om varje enskilt lands historia, traditioner, ekonomi, m.m. – kunskaper som jag saknar. Men jag vill peka på en mycket viktig faktor i sammanhanget: den hittills förda narkotikapolitiken uppfattas av alltfler som misslyckad. Åtminstone tre faktorer har bidragit till detta.

1. Trots mycket stora politiska och ekonomiska ansträngningar har inget land kunnat få bukt med narkotikamissbruket. Tvärtom – ökningarna har påvisats i en rad länder, t.ex. Tyskland (*Lenke & Olsson 1992, s 29*) och Storbritannien (*Pearson 1987a, s 1–3*).

2. I vissa städer har narkomanernas antal och misär blivit klart synliga för allmänheten. I t.ex. Zürich har den massmediala uppmärksamheten på "Platz Spitz", 1992, säkerligen haft en sådan effekt.

3. Den förda politiken medför ekonomiska kostnader, och dessutom ger upphov till en rad andra problem, s.k. kontrollskador.⁵ Ju fler som blir medvetna om detta, desto fler som vill ha klara bevis för de positiva effekterna uppoffringar åstadkommer. Men klara bevis för att narkotikamissbruket håller på trängas tillbaka saknas.

I ett sådant läge är det inte svårt att förstå varför narkotikapolitiken ifrågasätts av alltfler. Men varför förespråkar så många människor någon form av legalisering i stället för andra tänkbara åtgärder?

6. HAR VI BARA TVÅ ALTERNATIV ATT VÄLJA PÅ?

Jag tror att en del av förklaringen ligger i det "antingen/eller-tänkandet" som präglat narkotikadebatten i många länder. Alternativen har reducerats till två – antingen ställer man upp på den bedrivna narkotikapolitiken eller också är man en "drogliberal". Fler alternativ har inte givits. Så här framställs alternativen, 1979, av Nils Bejerot, en av de tongivande i den svenska debatten:

"Efter tolv års debatt återstår ännu några stora stridsfrågor oavgjorda: Hur preventionsarbetet och narkotikapolitiken i stort skall utformas (strikt, restriktivt och konsekvent eller slött, liberalistiskt och inkonsekvent) . . ." (*Bejerot 1979, s 8*).

Att narkotikapolitiken skulle kunna utformas utifrån helt andra premisser verkar således uteslutet.

⁵ För en diskussion av kontrollskador i samband med vår narkotikapolitik, se *Goldberg, 1993, s. 300–337*.

Antingen/eller-tänkande kan ha bidragit till legaliseringstankens frammarsch på kontinenten. När alltfler människor nu upplever att den förda politiken misslyckats – samtidigt som de har bringats att tro att det enda alternativet till den är legalisering – återstår bara att vara för legalisering.

Förmodligen grundades antingen/eller-tänkandet i narkotikafrågan i rädslan för att varje ifrågasättande av den förda narkotikapolitiken skulle försvaga motståndet mot narkotikan och bana vägen för att flera människor börjar använda illegala droger i stora mängder. Alla som ifrågasatte narkotikapolitiken bekämpades besinningslöst. I Sverige har kritiker hotats, hånats, utsatts för försök till yrkesförbud, m.m. Ibland räckte det inte med att bara attackera den som var kritisk, utan t.o.m. anhöriga kunde bli angripna. Så t.ex. skrev två tongivande röster i den svenska narkotikadebatten följande om några människor som framfört kritiska synpunkter på en del av vårdapparaten: om en kritisk socialarbetare får vi veta att han är ”en beklaglig haverist”; en journalist och forskare förklarades ”ligga mycket nära de nyliberala på yttersta högerkanten som pläderar för total frivillighet i drog- och vårdpolitik” och att hennes inlägg färgas av ”den känslökyla och den avsaknad av medkänsla som präglar Aniara”; samt om ytterligare en kritiker fick vi läsa att hon är sammanboende(!) med ”en av vänsterpartiets mest drog- och vårdliberala profiler”. (*Westerberg & Andersson* 1991, s A4).⁶

Av förståeliga skäl drar sig de flesta människor för att utsätta sig och sin familj för en sådan behandling. Många har inte orkat fortsätta framhålla sina kunskaper utan dragit sig tillbaka och därmed lämnat fältet fritt för antingen/eller-tänkandet.

Försvvararna av den svenska narkotikapolitiken fick som de velat – de som var öppet kritiska blev färre och färre i antal och hade svårare och svårare att göra sina röster hörda. De som ändå framhållde i sin kritik blev, för att låna ett begrepp från den norske rättssociologen *Thomas Mathiesen* (1980, kap 5 & 6), utdefinierade – irrelevantförklarade. När dessa röster inte togs på allvar återstod bara två alternativ.

7. KOMMER VÅR NUVARANDE LINJE ATT LEDA TILL UPPGIVENHET?

Vad kommer att hända om och när alltfler människor i Sverige, på samma sätt som vi nu kan se på kontinenten, börjar uppfatta att landets narkotikapolitik inte varit framgångsrik? Vilka alternativ kommer vi i Sverige att uppleva att vi har att välja på?

⁶ Att detta inte bara var ett ”olycksfall i arbete”, en överdrift i stridens hetta som man sedan ångrar när man lugnat ned sig, visas av att artikeln trycktes på nytt ett år senare i en skrift utgiven av Hassela Solidaritet – Våga se, s. 38–41.

Jag håller med dem som påstår att frisläppande av narkotika är en uppgivenhetspolitik och jag vill inte legalisera narkotikan. Men *vad annat än uppgivenhet återstår om och när "den enda vägen i narkotikapolitiken" visar sig vara en återvändsgränd?* Vilka alternativ till den nuvarande narkotikapolitiken kommer svenskarna att se, som människorna på kontinenten som förespråkar någon form av legalisering inte kan se?

8. KOMMER SVERIGE ATT FÖLJA I EUROPAS FOTSPÅR?

För att undvika att vi kommer i ett läge där legalisering uppfattas som det enda som återstår att göra, måste vi överge vårt antingen/eller-tänkande och omedelbart börja diskutera fler alternativ.

För att kunna åstadkomma detta föreslår jag att vi går tillbaka till de teoretiska grunderna, till antaganden som ligger bakom vår narkotikapolitik, och kritiskt granska dessa. Dessutom måste vi återupprätta den kunskap om narkotika och narkotikakonsumenter som vi länge haft men som förtigits eller förlöjligats i vår strävan att upprätthålla en enad front bakom vår nuvarande politik. För att ta bara några exempel på sådan kunskap:

1. Människor är inte bara biologiska organismer, utan även sociala varelser. Begrepp som t.ex. "beroende" överbetonar bio/kemiska processer och har lett till en förståelsemodell som undervärderar betydelsen av individens livserfarenheter.

2. Människor är handlande subjekt som väljer alternativ och försöker uppnå syften med sina handlingar. Dessa syften är i stor utsträckning socialt betingade. Vi behöver en diskussion av de olika syften människor försöker uppnå genom drogkonsumtion och hur det kommer sig att vissa människor har sådana syften.

3. Människor är inte bara subjekt utan även i viss mån objekt inför de sociala betingelserna som påverkat dem från födseln. Man föds in i en tidsepok, en nation, en socialklass och en familj och inget av detta har man valt själv. Vår samhällsordning, och landets politik i allmänhet, spelar en mycket väsentlig roll för vilka livsmål människor uppställer och vilka möjligheter som står till buds för att försöka uppnå dessa.

4. Människor som blir vardagskonsumenter av narkotika har mycket säregna livserfarenheter jämfört med resten av befolkningen – *redan innan de börjar med droger*. Tunga missbrukare huvudsakligen rekryteras bland människor med många av följande faktorer i sin bakgrund: (Se t.ex. *Goldberg* 1993, kap 5, *Solarz* 1990, *Holmberg* 1981).

- fattigdom
- hög alkoholkonsumtion hos åtminstone en förälder
- varit utsatt för kroppsaga
- allvarliga konflikter i hemmet

- inte vuxit upp hos bägge sina biologiska föräldrar
- om fadern överhuvudtaget funnits har han visat brist på intresse för familjen
- bortskämd eller svårt frustrerad
- utsatt för oklara krav
- föräldrarna har varit inkonsekventa i bruket av bestraffning
- kroniskt fysisk och/eller psykisk sjukdom i familjen
- sexuella övergrepp
- trångboddhet
- multiproblem familj
- vantrivsel hemma
- rymt hemifrån flera gånger
- utsatts för diskriminering

Dessutom uppvisar den blivande vardagskonsumenten någon eller några av följande psykosomatiska symtom:

- depression
- huvudvärk
- magbesvär
- sömnsvårigheter
- låg stress tolerans
- ångest
- nervositet
- aggressivitet

Uppväxtåren karaktäriseras av att man:

- haft svårt att ta egna initiativ
- gett upp när det börjat ta emot
- anpassat sig dåligt till skolan, känt sig orättvist behandlat där, och fått låga betyg
- gått om någon klass eller gått i specialklass
- skolkat
- fått dåliga betyg i uppförande
- varit storkonsument av tobak
- sniffat mer än tio gånger
- haft mycket erfarenhet av alkohol, baksmälla och återställare
- uppvisat brottsligt beteende som snatteri, våld, stölder, vandalisering, m.m.
- haft flera kontakter med polisen och/eller barnavårdsmyndigheter
- inte engagerat sig i föreningslivet på fritiden
- känt sig mindervärdig
- haft en negativ självbild

Även om det finns undantag är det i huvudsak resurssvaga människor från resurssvaga familjer som blir vardagskonsumenter av narkotika. Det är mycket viktigt att beakta denna kunskap om våra försök att komma till rätta med psykoaktiva droger ska kunna bli framgångsrika.

9. AVSLUTNING

Jag har inget färdigt alternativ till den nuvarande svenska narkotikapolitiken. Det har ingen annan heller! En alternativ narkotikapolitik kan helt enkelt inte skapas av en individ eller en särskild yrkesgrupp. För att kunna komma fram till vad som behöver göras, och sedan mobilisera det nödvändiga politiska stödet, krävs de samlade erfarenheterna hos många olika människor och yrkeskårer.

Tiden är knapp! Innan vi kommer dithän att alltfler människor ifrågasätter vår nuvarande narkotikapolitik måste vi ha ett trovärdigt alternativ till såväl dagens narkotikapolitik som legalisering. För detta krävs att alla släpper revirtänkandet och börjar sätta sig in i alternativa tankegångar – vilket i sin tur förutsätter att vi skapar en diskussionsklimat där olika synpunkter kan framföras utan att människors motiv omedelbart ifrågasätts och heder och ära tas ifrån dem.

Litteratur

- Bejerot, N.*: Missbruk av alkohol, narkotika och frihet, Ordfront, Stockholm, 1979.
- Brink, B.*: Smuggling från öst ökar kraftigt, Dagens Nyheter, 1993-09-24, s. A6.
- CAN (Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning)*: Rapport 94: Alkohol- och narkotikautvecklingen i Sverige, CAN rapport-serie nr 40, Stockholm, 1994.
- Ehrenfeld, R.*: Narcoterrorism, Basic Books, 1990.
- Goldberg, T.*: Narkotikan avmystifierad, Carlssons Bokförlag, Stockholm, 1993.
- Holmberg, M. B.*: The prognosis of drug abuse in a sixteen-year-old population, Dept. of psychiatry, Göteborgs universitet, 1981.
- Lenke, L. & Olsson, B.*: Mycket svagt samband mellan narkotikapolitikens innehåll och effekter, Socialt stoff, Socialstyrelsens tidskrift för en offensiv narkomanvård, Nr 3-4, 1992.
- Lindberg, J.*: Undermålig, vilseledande, spekulativ!, Socialt stoff, Socialstyrelsens tidskrift för en offensiv missbrukarvård, Nr 3-4, 1992.
- Maria ungdom*, Stockholms Läns Landsting Södra Stockholms Sjukvårds Område och Stockholms Socialförvaltningen Ungdomsbyrån, Stockholm, November 1993.
- Maria ungdom*: Verksamhetsrapport 1991, Stockholm, 1992.
- Mathiesen, T.*: Rätt, samhälle och politisk handling, Norstedts, Lund, 1980.
- McCoy, A. W.*: Heroin, pengar och politik, Prisma, Stockholm, 1976.
- Ohrlander, G.*: Svensk knarkliberal tänker, Aftonbladet, 1993-12-03, s. 5.

- Olsson, O., Byqvist, S. & Gomer, G.*: Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1992, CAN Rapport-serie nr. 28, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm, 1993.
- Pearson, G.*: The new heroin users, Basil Blackwell, Oxford, 1987a.
- Pearson, G.*: Social deprivation, unemployment and patterns of heroin use, i Dorn, N. & South, N. (ed) – A land fit for heroin? Drug policies, prevention and practice, MacMillan Education Ltd, Tiptree, Essex, 1987b.
- Peck, D. F. & Plant, M. A.*: Unemployment and illegal drug use: Concordant evidence from a prospective study and national trends, British Medical Journal, 11th October 1986, s. 929–932.
- Skog, O.-J.*: Narkotikamissbrukets utveckling i Sverige 1979–1992, i Olsson m.fl, Det tunga narkotikamissbrukets omfattning i Sverige 1992, CAN Rapport-serie nr. 28, Centralförbundet för alkohol- och narkotikaupplysning, Stockholm, 1993.
- Solarz, A.*: Vem blir drogmisbrukare?, Brå rapport 1990:3, Brottsförebyggande rådet, Stockholm, 1993.
- Westerberg, K. A. & Andersson, V.*: Är det fel att ha framgång? Dagens Nyheter, 1991-08-16, s. A4.

Adress: Docent Ted Goldberg
Institutionen för socialt arbete – Socialhögskolan
Stockholms universitet
S-106 91 Stockholm